

3. Human Resource Exploitation Training Manual, CIA [Електроний ресурс] // The National Security Archive. – 1983. – 124 p. – Режим доступу: <http://www.nsarchive.gwu.edu/NSAEBBB/NSAEBB122>.
4. Most Notorious SOA graduates [Електроний ресурс] // SOA Watch. – 2012. – Режим доступу: <http://www.soaw.org/about-the-soawhinsec/soawhinsec-grads/notorious-grads>.
5. School of the Americas/WHINSEC Closure Included in Democratic Party Platform [Електроний ресурс] / Brett Wilkins // Daily KOS – 15 July 2016. – Режим доступу: <http://www.dailykos.com/story/1016/7/14/1548258/School-of-the-Americas-WHINSEC-Closure-Included-in-Democratic-Party-Platform>.
6. The US Army School of the Americas and US National Interests in the 20th Century: diss. [Електроний ресурс] / Fox Jr C. T. – 2001. – Режим доступу: <https://theses.lib.vt.edu/theses/available/etd-05022001-153035/unrestricted/FoxThesis.pdf>
7. US Army School of the Americas (USARSA) Profile of a Training Institution [Електроний ресурс] / Ormsbee Jr W. H. // DISAM Journal. – 1984. – V. 7. – P. 1984-85. – Режим доступу: <http://www.disam.dsca.mil/pubs/INDEXES/Vol%207-2/Ormsbee.pdf>.

Таранатіна Г. Д.

Науковий керівник – к.і.н., доц. С. В. Мілевич

УДК 94(470+571):323.31 «1600/1618»

ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНА СКЛАДОВА СМУТНОГО ЧАСУ В РОСІЇ НА ПОЧАТКУ XVII ст.

У статті зосереджується увага на кризі російської державності на початку XVII ст., яка відома в історії як смутний час. В роботі розглянуті такі питання: роль зовнішньополітичного фактору у розвитку смуту, причини і

передумови вторгнення поляків, що достатньо вплинуло на хід війни. Зокрема, проаналізований вплив падіння законної династії на зовнішньополітичні відносини між Московською державою та її стратегічними опонентами. Особливе місце в ситуації займає політичне самозванство, яке суттєво впливало на подальшу долю Російської держави у першій половині XVII ст.

Ключові слова: *зовнішньополітичний фактор, політична криза, смутний час, політичне самозванство, іноземне вторгнення.*

Початок XVII ст. виступає одним з найтемніших та найзагадковіших періодів історії Російської держави. На межі XVI-XVII ст. Московське царство вразила системна криза, яка була викликана і розвивалась в результаті складної взаємодії протиріч у всіх сферах життя російського суспільства. В історію цей період увійшов під назвою смутного часу. Однак, початок XVII ст. – це не тільки найглибша криза, що охопила всі сфери життя суспільства, оскільки вилилась у смугу кривавих конфліктів, але й боротьба за національну незалежність і перевірка на національне самовизначення.

Історія кризи початку XVII ст. породила велику кількість наукових та публіцистичних праць. Але науковці, які займалися цією проблемою, до сьогодення розходяться у своїх поглядах на окремі аспекти цього часу. Менш інших досліджено питання, щодо впливу зовнішньополітичного фактору на розвиток соціально-політичних подій, пошук виходу з династичної кризи.

Дане питання було достатньо вивчено вже в дореволюційній історіографії. Особливу увагу даному періоду приділяв М. М. Карамзін в своїй праці «История государства Российского». [2] Він не ставив за мету показати різні версії подій смути і роль зовнішньополітичного фактору, але своєю роботою показав потужність і непорушність Російської держави перш за все на тлі вирішальній ролі, яку зіграла Річ Посполита у висуванні Лжедмитра на Московський престол. Тут у М. М. Карамзіна можна розгледіти ідею укладення унії між Річчю Посполитою і Московською державою, бо ще ніколи так близько Річ Посполита не підходила до Московського трону. Лжедмитро, використовуючи

суперечки між Борисом Годуновим і Костянтином Вишневецьким, знайшов свою підтримку в світському і духовному світі, обіцяючи всім учасникам цієї авантюри те, чого вони найбільше бажали [2, с. 176-177].

На протигагу концепції М. М. Карамзіна, свою версію смуту в Московській державі створив в «Истории России с древнейших времен» буржуазний історик С. М. Соловйов. [10] Критично зіставивши дані «Нового летописца» і «Следственного дела в Угличе» про обставини смерті царевича Дмитра в Угліче в 1591 р., він приходить до висновку, що Дмитро був убитий за наказом Бориса Годунова, як про це йдеться в «Новом летописце», а слідча справа було підгасована на його догоду. Таким чином, за думкою С. М. Соловйова смута почалась боярською інтригою, в яку була втягнута і Річ Посполита, переслідуючи свої цілі, а грав роль маріонетки, під ім'ям Дмитра Григорій Отреп'єв. [10, с. 122-126] Схожої точки зору дотримувався і його учень – історик В. Й. Ключевський. Він зазначав у своєму курсі «Русской истории», що Лжедмитро I «був тільки спечений у польській грубці, а заквашен в Москві» [3, с. 84-85], вказуючи тим самим, що організаторами інтриги з самозванцем були московські бояри.

С. Ф. Платонов не надає великої уваги ролі Речі Посполитої в династичній інтризі і вказує на те, що в цілому польське суспільство стримано відносилося до справи самозванця і не захоплювалось його особистістю і розповідями. Не вірив йому і польський сейм 1605 р., який заборонив полякам підтримувати самозванця. Хоча король Сигізмунд III і не тримався тих постанов сейму, проте він сам не наважувався відкрито і офіційно підтримувати самозванця. Крім того, С. Ф. Платонов відкидає категоричність М. М. Карамзіна в оцінці Бориса Годунова як лиходія і безсумнівного вбивці Дмитра, і так само ставить під сумнів ототожнення самозванця з Отреп'євим [6, с. 75].

Натомість радянський дослідник цього часу Р. Г Скринніков схиляється до офіційної версії ненавмисного самогубства Дмитра [8, с. 41]. Автор наводить на доказ своєї версії те, що Дмитро дійсно хворів на епілепсію. Автор спирається на свідчення очевидців

події, які стверджували, що царевич напорвся на ніж. Багато уваги Р. Г. Скринніков приділяє ролі Речі Посполитої у розвитку смути. Він вважає, що саме польське втручання послужило зовнішнім поштовхом для розвитку війни в Росії [9, с. 75].

Період смутного часу і феномен політичного самозванства викликав інтерес у сучасних істориків, які підішли до розгляду питання з урахуванням зовнішньополітичного фактору. Перш за все, мова йде про твір Б. М. Флорі «Польско-литовская интервенция в России и русское общество» [14]. Автор дуже чітко аналізує взаємовідносини московського люду з польською культурою. Вперше в літературі чітко пролунала думка про широку підтримку королевича Владислава як кандидата на російський трон в 1610 р. В 2006 р. побачила світ концептуальна робота київського історика В. І. Ульяновського «Смутное время» [15]. Не дивлячись на ідеологічну заангажованість автора, в праці міститься новий погляд на особу Лжедмитра I, Сигізмунда III, Б. Годунова.

Характеризуючи джерела даного періоду, варто відмітити, що в статті задіяні роботи, які носять мемуарний характер і є свідченнями безпосередніх очевидців або учасників подій, які жили в Московській державі у XVII ст. [1; 4] На характер цих робіт наклався відбиток політики та особистості авторів. Так, наприклад, в роботі француза-найманця, відставного капітана гвардії Лжедмитра I, Жака Маржерета міститься переконуння, що саме Борис Годунов, «хитрий і вельми кмітливий», вислав Дмитра до Углича [4, с. 52-53]. Відомості про події, що нас цікавлять подає Джером Горсей, посланець англійської королеви в Москві, у своїй роботі «Записки о России XVI – начала XVII вв.» Він коротко описує події початку XVII ст., оповідає, що Дмитро був убитий в результаті змови «і згасло в крові потомство кровожерливої династії» [1, с. 53].

Отже дана проблема залишається цікавою для дослідників через велику кількість нез'ясованих запитань, які історики вивчають і нині, серед них можливості альтернативного політичного розвитку для Росії (наприклад, зачатки договірних відносин між царем і

підданими при покликанні на престол Б. Годунова, В. Шуйського, королевича Владислава). Її актуальність знаходиться на високому рівні і через підвищену увагу науковців до вивчення можливості поглиблення політичної кризи через зовнішньополітичні проблеми.

Основними завданнями в роботі є: прослідкувати хід кризи російської державності напередодні початку іноземної інтервенції; розглянути питання про феномен політичного самозванства як рушійної сили поляків; охарактеризувати діяльність поляків під час прямого військового втручання на територію Російської держави.

Було би невірним вказувати зовнішньополітичний фактор основною причиною смуту, яка задовго до епохи самозванців підточувала сили держави: династична криза, яка охопила державу після смерті Федора Івановича і припинення династії Рюриковичів; невдоволення народу політикою боярського царя Бориса Годунова; фактичне встановлення кріпосного права і голод на початку XVII століття. Усе це стало лише приводом, що підштовхнув іноземців до активних дій. Зовнішнє втручання зі сторони держав – сусідів проходило двома шляхами: польською стороною і з боку Шведського королівства. Особливу цікавість для нас становлять дії Речі Посполитої і її короля Сигізмунда.

Москва займала важливе місце в планах Сигізмунда, тим паче, що підйом антифеодальної боротьби на початку XVII ст. і загострення політичних протиріч значно послабили її зовнішньополітичний стан. Він сподівався, закріпившись у Москві, не стільки отримати великі території і зайняти трон, скільки домогтися переможного розв'язання суперечок із Швецією. Скориставшись політичною кризою в Росії, Сигізмунд форсував появу самозванця, який іменував себе царевичем Дмитром, сином Івана Грозного, і заявив про свій намір йти на Москву [2, с. 58-60]. Спочатку польський король Сигізмунд III допомагав самозванцю таємно, оскільки в його плани не виходила відкрита війна з Б. Годуновим [6, с. 132].

За допомогою самозванця одні намагалися знищити в Московії православ'я, замінивши його католицтвом, а другі - підпорядкувати собі Московську державу. Існують свідчення, що

противники Годунова готували сина боярського до ролі царевича Дмитра ще в Москві. Ряд дослідників висловлюють припущення, що сам Отреп'єв щиро увірував у своє високе походження [8, с. 57]. Король Сигізмунд III використовував його для ослаблення Б. Годунова, усвідомлюючи, як останній був непопулярний в народі. Приваблювали поляків і щедрі територіальні обіцянки, зроблені самозванцем – Смоленськ і Сіверські землі. Крім того, обіцяючи сприяння на Русі католицькій пропаганді, Отреп'єв заручився підтримкою і Папи Римського [1, с. 18].

Успіх самозванця легко пояснюється: при гострому невдоволенні всіх верств суспільства перемагав скоріше не він, а мрія про законного доброго государя. Новий цар не боявся йти всупереч багатьом православним традиціям та відкрито демонстрував свою прихильність польським звичаям. Це насторожувало, а пізніше і налаштувало проти нього столичне оточення, Ледве самозванець скинув Годунова, як сам став непотрібним боярству, «сісти на престол виявилось легше, ніж всидіти на ньому» [8, ст. 46].

За час свого правління, Лжедмитро так і не втілив в життя передачу Сигізмунду Сіверських земель і не звернув Русь в католицьку віру. Крім того, він відмовлявся дотримуватися споконвічних російських традицій і викликав невдоволення багатьох [11, с. 82-85]. Повстання в Москві в травні 1606 р., що закінчилося вбивством самозванця, означало поразку першої спроби інтервенції польських феодалів.

Невдовзі польський уряд здійснив ще одну спробу замаскованої інтервенції проти Російської держави, використавши для цього Лжедмитра II, відомого в історії, як Тушинський вор. [13, с. 63-64] Однак, як і його попередник, він був викрит і вбитий. Сигізмунду був потрібен лише привід для прямого втручання, оскільки він розумів, що ідея про врятованого царевича себе вичерпала. І він його отримав: В. Шуйський ставши царем, розумів, що не може своїми силами впоратись з поляками і звернувся за допомогою до шведського короля Карла XII. Це дало привід Сигізмунду почати відкриті воєнні дії проти Московії і оголосити війну. Він

розбив царські війська у Клушинській битві і цими діями рішуче обумовив свої претензії на російський престол, давши зрозуміти Шуйському, що той не має контролю над ситуацією в державі. Зовнішньополітична криза загрожувала суверенітету держави.

Вступивши на територію Московської держави, Сигізмунд почав облогу Смоленська, який був стратегічно важливим пунктом. Дворічний супротив міста мав важливе військово-політичне значення як один з найбільш результативних епізодів оборони територій держави від іноземних інтервентів.

В умовах фактичного безвладдя у період Семібоярщини, через страх розповсюдження нового повстання, московське боярство запропонувало трон сину Сигізмунда III – Владиславу і таким чином фактично передало Москву польським військам. Але бояри висунули пропозицію королеви з надзвичайними для нього умовами: Владислав повинен був шанувати православ'я, існуючий адміністративний порядок і становий устрій. Влада королеви обмежувалась Земським Собором і Боярською Думою. Звичайно, що головним питанням було релігійне, і бояри наполягали на прийнятті Владиславом православ'я, чому категорично протестував Сигізмунд, оскільки в його планах була династична унія Речі Посполитої і Московської держави. Його позиція залишалась незмінною тим більш, що він не планував ставити Владислава на чолі Росії, а хотів сам правити державою.

Грабежі і насильства, що здійснювались польсько-литовськими загонами в російських містах, а також міжрелігійні суперечності між католицизмом і православ'ям викликали неприйняття польського панування на північному заході і на сході, ряд міст «сіли в облогу» і відмовлялися присягати Владиславу. Цей період характеризується значним рівнем консолідації здорових сил суспільства навколо ідеї про створення всенародного опору.

Солідарність найдужче проявлялась в період активності першого та другого ополчень. Вона виявилася в об'єднанні усіх прошарків населення для боротьби з інтервентами на російських землях. Боротьбу очолювали люди, які мали великий авторитет в суспільстві через особисті якості – Д. Пожарський, Д. Трубецькой, Кузьма Мінін. Створення і діяльність народних ополчень є

яскравим прикладом для розгляду питання про роль народних мас у боротьбі з поляками і подоланні кризи в суспільстві. Ще однією причиною поразки претензій поляків на престол стало обрання на Земському соборі в 1613 р. нового царя – Михайла Романова, що означало кінець династичної кризи і початок поступового відродження держави, її самобутності і незалежності від іноземних держав. Але національна консолідація, яка дозволила відобразити іноземні вторгнення, була досягнута на консервативній основі необмеженої монархії, що надовго відклало гостро необхідну державі модернізацію.

Тарапатина Г. Д.

ВНЕШНЕПОЛИТИЧЕСКАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ СМУТНОГО ВРЕМЕНИ В РОССИИ В НАЧАЛЕ XVII ВЕКА

В статье автор акцентирует свое внимание на кризисе российской государственности в начале XVII в., известном в истории как смутное время. В работе подняты вопросы о роли внешнеполитического фактора в развитии смуты, рассмотрены предпосылки вторжения поляков, которое повлияло на дестабилизацию государства в целом. В частности, проанализировано влияние на внешнеполитические связи между Московским государством и её оппонентами пресечения династии Рюриковичей. Особое место в развитии ситуации занимало политическое самозванство, которое существенно повлияло на дальнейшую судьбу Российского государства в первой половине XVII ст.

Ключевые слова: *внешнеполитический фактор, политический кризис, смутное время, политическое самозванство, иностранное вторжение.*

FOREIGN POLICY COMPONENT OF THE TIME OF TROUBLES IN THE EARLY XVII CENTURY IN RUSSIA

The article focuses on the crisis of the Russian state which is known in history as a «time of troubles» The paper raised issues such as the role of the foreign policy factor in the development of the Troubles, considered reasons of invading Poland enough impact on the war. In particular, Influence falling legitimate dynasty in foreign policy relations between Muscovy and its strategic opponents. A special place in the political situation takes imposture which determined the fate of the state in the first half of XVII century.

Key words : *political crisis, « Time of Troubles», political imposture, Rurik dynasty, foreign invasion*

Джерела і література

1. Горсей Д. Записки о России XVI – начала XVII вв. / Д. Горсей. – М.: изд-во МГУ, 1990. – 287с.
2. Карамзин Н. М. История государства Российского: 12 т. в 4 кн. Кн. 4: Т.10-12 / Н. М. Карамзин; Вступ. ст. А. Ф. Смирнов; сост., коммент., указ. А. М. Кузнецова. – М: Мир книги, 2003. – 556 с.
3. Ключевский В. О. Сказания иностранцев о Московском государстве. / В. О. Ключевский. – М:Прометей, МГПИ им. В. И. Ленина, 1991. – 334 с.
4. Маржерет Ж. Смута в Московском государстве: Россия начала XVII столетия в записках современников / Ж. Маржерет/ – М.:Современник, 1989
5. Морозова Л. Е. История России в лицах. Первая половина XVII в.: Государственные деятели Смутного времени / Л. Е. Морозова – М.: Школа-Пресс, 2000.
6. Платонов С. Ф. Очерки по истории смуты в Московском государстве XVI-XVII вв.: опыт изучения общественного строя и сословных отношений в Смутное время /

- С. Ф. Платонов; РАН; отв. ред. Я. Н. Шапов. – 5-е изд. – СПб.: Наука, 2013. – 399 с.
7. Скрынников Р. Г. Далекий век: Иван Грозный. Борис Годунов. Сибирская одиссея Ермака: историческое повествования / Р. Г. Скрынников. – Л.: Лениздат, 1989. – 636 с. (Библиотека «Страницы истории Отечества»).
  8. Скрынников Р. Г. Самозванцы в России в начале XVII века. Г. Отрепьев / Р. Г. Скрынников – Новосибирск: Наука, 1990. – 438 с.
  9. Скрынников Р. Г. Социально-политическая борьба в Российском государстве в начале XVII в. / Р. Г. Скрынников – Москва: Наука, 1985. – 302 с.
  10. Соловьев С. М. История России с древнейших времен: В 29 т. / С. М. Соловьев – Т. 8. – М.: Колокол-Пресс, 1993-1998. – 563 с.
  11. Ульяновский В. И. Православная церковь и Лжедмитрий I / В. И. Ульяновский // Архив русской истории. Вып. 3. – М., 1993. – С. 29-62.
  12. Ульяновский В. И. Смутное время. / В. И. Ульяновский. – М.: «Евразия», 2006. – 367 с.
  13. Устрялов Н.В. Сказания современников о Дмитрие Самозванце: в 5 ч. / Н. В. Устрялов – СПб: Типография Императорской Российской академии. – 1831-1834. – Ч. 4 – 232 с.
  14. Флоря Б. Н. Русско- польские отношения и балтийский вопрос в конце XVI – начале XVII вв. / Б. Н. Флоря. – М., 1973. – 318 с.
  15. Флоря Б. Н. Польско-литовская интервенция в России и русское общество / Б. Н. Флоря. – М., 2005. – 228 с.